

KÖNYVJELZŐ

POLITIKAI ÉS MENTÁLIS TÉRKÉPEINKRŐL

Pálné Kovács Ilona (1990) Helyi politika,

Budapest, Akadémiai Kiadó

Cséfalvy Zoltán (1990) Térképek a fejünkben,

Budapest, Akadémiai Kiadó

Alapozó szándékú tudományos munkának nehezen cáfolható előnye, hogy csupán módszertani vagy elméleti előzményeihez lehet hasonlítani, vagy tisztán magában hordozott értékek alapján kell fölbecsülni. Méginkább így van ez a tudományterületek határain igazságokat kereső könyvekkel. Nehéz hát a recenzens helyzete, ha ilyen munka kerül a kezébe és ismertetésre érzi motiválnak magát: túlságosan dicséernie sem illik, bántania még kevésbé.

E könnyűnek látszó nehéz feladatra vállalkozom, amikor a tudományos igényű társadalomkutatások új irányzatainak két markáns művét tartom a kezemben. Két olyan munkát, amely a szerzőtől várható ismeretközlő szándékon túl annyiféle kitekintést, összegzést, tudományközi áthallást és megfontolnivaló tapasztalatot is tartalmaz, amit nem lenne bölcs dolog az „érdemek elismerése mellett” általánosságokban értékelni, ugyanakkor éppen a munka megfontoltsága, belső rétegzettsége, szellemi koherenciája kínálta impulzivitása teszi lehetetlenné, hogy árnyalataiból akár csak egy durva színminta is beleférjen egy recenzióba.

Két földrajztudós új kötetéről van itt szó. A földrajztudomány, éppen mai állása, rangja és „elvarázsoltsága” miatt hosszú évtizedek óta nem került a közérdeklődés elé. Az elmúlt

években, amikor több geográfus is jelentkezett olyan társadalomtudományi munkákkal, amelyek a rokon tudományágak érdeklődését is kiérdemelhették, megkezdődött az a fajta intézményes „kapunyitás”, amely társadalmiasulni engedte, értékesülni segítette a geográfiai vizsgálódásokat. Ezért is nehéz ma újat mondani a geográfia társadalomtudományi ágazatában, amely nehezen mossa le magáról azt a szégyent, hogy teljes arzenáljával annak a manipulatív osztályideológiának a szolgálatában állt évtizedekig, amely a magyar települések java részében felbecsülhetetlen károkat okozott és az osztályideológia szolgálatával még csak ki sem vívhatta a tudományos vagy társadalmi megbecsülést, amelyet más, „virágzó” tudományok (például a társadalomstatistika vagy a filozófia, az esztétika vagy a genetika) hosszabb ideig élvezhettek.

Pálné Kovács Ilona kötete, amely az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének regionális kutatásaiból és a településföldrajzos irányzatok egyik legjobbjából nőtt ki, épp azért, mert nem lehetséges „elvont” (értsd: politikamentes) szociogeográfia, okkal és merészen vállalja azt a körültekintést, amire egyébként jogászok, politológusok vagy szociológusok szoktak vállalkozni. E tudományhatárok között és fölött biztosan egyensúlyozva olyan polidiszciplináris alapmunkát tett le

elénk „A helyi politika” című könyvében, amely egyszerre kínál átfogó képet a makroelméletek, a legújabb politológia, a közigazgatásjog és a településszociológia módszertanából, irányzatok egymáshoz illeszkedő törekvéseiből és empirikus tapasztalataiból. Ez a sokirányú munka lehetne éppenséggel felszínese is, ám az eredetileg kandidátusi értekezésnek készült anyag olyan friss állagú, olyan továbbgondolható és többféle tudományterületet is új önmeghatározásra készítő maradt, ami igazán ritkaság ebben a nem éppen olvasmányos műfajban. Talán egyetlen hiányosságot kell itt azonosítani kiemelni, de csupán azért, hogy ezután ne is kelljen többet foglalkozni vele: a társadalomnéprajz új irányzatainak és eredményeinek összegzését, amely kimaradt a helyi politika széleskörű vázlatából, de ezt a szerző nem is ígérte és munkája ettől még szabatos, izgalmas, konfliktusföltáró és alapozó munka maradt.

Az olvasó szempontjából valószínűleg teljesen alkalmatlan a könyvismertetések írására az a szakember, aki fölötté dicséri az ismertett művet, de nem közli, mit is tarthatott benne oly figyelemreméltónak. Ezt magam is így gondolom, ám föloldhatatlannak látom azt a konfliktust, amely a recezensben dűl, ugyanis röviden és kritikusan, ám ismeretközlően kell összegeznie a műből megtudhatókat. S pontosan ilyen munkák miatt érzem szorongatónak a felelősséget: aki évekig kutatja három, egymástól térben is távolos település életét, megfigyeli a törvényes ügyintézés, az intézményes érdekképviselés, az ügyiratforgalom helyi jellegzetességeit, föltárja a helyi érdekek eredetét, mögöttes befolyásolási szándékok alakzatait, átlátja a gazdasági függésrend formáljogi és érdekeltégi formációit stb. az igen sértőnek érezheti, ha munkáját lakonikus jelzőkkel illetik. Pálné Kovács Ilona pusztán csak a helyi vizsgálatok megkezdése előtti tudománytörténeti, joggyakorlati, szervezet-

szociológiai előmunkálatokba annyit fektetett be, hogy az eredmény fennkölt minősítése nem lenne épp illendő gesztus. Minthogy közel ugyanazokkal a szociológiai kérdésekkel foglalkozom, mint amelyeket ő elemzett, imponálóan alapos munkát tapasztaltam könyvében. Elemzi például a helyi érdekek érvényesülésének, feltételeinek, az önkormányzati elv felfogástörténetének különböző korszakait, a polgári és a szocialista államépítési gyakorlatot, a helyi hatalmak működésének gazdasági, politikai és társadalomtörténeti meghatározottságát, a helyi és a területi igazgatási-irányítási gyakorlat módozatait vagy hatvan oldalon; mit lehetne ebből hiányolni, milyen kutatáslogikát lehetne elvitatni, miféle politikatörténeti vagy gazdaságjogi szempontot lehetne kifogásolni? Amit ezekről elmond, az vélekedésem szerint szakember számára is izgalmas, elegánsan összefogott. S végülis azt szolgálja, hogy a szerző a hatalom működésének egyik legfontosabb gyakorlati kérdését: a térségi modellt, a helyi kezdeményezések jogi feltételrendszerét és társadalmi „szövegtörzsetét” tárja föl.

Ebben az izgalmas politológiai alapmunkában igazán akkor talál olvasnivalót, elgondolkodtató jelenségeket az érdeklődő, amikor föllapozza a kötet alapanyagát nyújtó helyi kutatás fejezeteit. Igazából arra a szintérre, ahová Pálné Kovács Ilona merészkedett, csak kevesen szállnak „ki” (vagy „le”). A helyi irányítás politikai mechanizmusait sem a legkitűnőbb érdekelemzések, sem a területi intézménykutatások, sem az igazgatásjogi munkák nem nézték meg ilyen közlőrl és ilyen alaposan. A szervezeti és a szervezetközi intézményes kapcsolatok és a helyi politikai elit kialakulásának életközeli bemutatása ritkaság az eddigi szakirodalomban. A gazdálkodó csoportok, érdekkörök, amelyek régóta tartó konfliktusait elegánsan megmutatja a szerző, ugyancsak ritkán elemzett jelenségek, s főleg

olyan nézőpontból, amely nem *ab ovo* hatalomellenes, hanem annak ellenére, hogy a bürokratikus és technokratikus ügyvitel és képviseleti rendszer zavarait is megmutatja, ezek működési racionalitását is fölöttébb fontosnak tartja.

Az apparátusok jogi és szervezeti konfliktusait ráadásul a helyi társadalom és a helyi politika szempontjából tekinti át. Ez korántsem szokatlan jelenség az elmúlt évtizedben, de olyan fokú azonosulást, amelyet Pálné kötetében találunk, csak igazán keveseknél láthattunk.

Elemzésében onnan indít, ahol a korábbi területfejlesztési és irányítási rendszerelmzések abbahagyták: a helyi irányítás gyakorlati és szervezeti konfliktusait abban a keretben tekinti át, amely bár leírható lenne nagyon egyszerűen a pártállami igazgatási gyakorlat néhány közhelyét bedobva is, de az önkormányzat fogalmának elméleti áttekintése nélkül ennek aligha lenne értelme. A helyi-területi érdekek megjelenése, stabilitása vagy változásai oka, az információk helyi áramlásának és intézményes kezelésének újragondolása, illetve a teóriák és a gyakorlat konfliktusainak föltárása igen nagy érdeme ennek a kötetnek. Meglehetősen kevesen vannak, akik képesek tapasztalataikat elméleti keretbe ágyazni, s ráadásul az elmélet nem pusztán alkotmányozási misztifikáció nála, hanem jogi, gazdasági és politikai szociológiai viszonyok föltárására alapozott analízis. A szerző szerint a valóban politikai értelemben is végiggondolt decentralizálás a helyi és a területi irányítási rendszer kialakítását igényli, túl azon, hogy ez nemcsak a jogdogmatikai alapok, hanem az intézmények és az önkormányzati modellek megtervezését is igényli. Enélkül ugyanis a települések helyi társadalmát az egypártrendszer politikai érdekezelési gyakorlata alapján működné tovább ezután is, ami korántsem lehetne a formáljogilag biztosított ön-

kormányzatiság valóráváltásának garanciája.

Az új önkormányzati törvénykezés a helyi társadalmakat és közösségeket normatív alapon kívánja fejleszteni vagy „szinten tartani”. De a valódi környezetéből elméletileg kiszakított település életvalósága szempontjából sem mellékes kérdés a településrendszer felfogásának, politikai érdekképviselési körülményeinek reformja. Szinte fölösleges lenne „decentralizálni”, s még hiábavalóbb lenne a jogfelfogás és az önkormányzat modern elmélete, reformja nélkül gondolkodni arról, hogy mi is lesz a magyar települések sorsa a jövőben. Az autonómia-felfogás alapvető átalakítása nélkül csak a pártállami tanácsrendszer rossz örökségét folytatnánk és tekintenénk „természetes” állapotnak a jövőben is. Pálné Kovács Ilona könyve az európai önkormányzati örökséget tekinti kiindulópontnak, s alapozó munkával járul hozzá a demokratikusabb településcentrikus elmélet és a helyi hatalmi önállóság biztosításához. Kötete kritikájaként csupán az alternatív érdekkifejezés néhány kérdésére kell itt kitérni. Felfogásmódja alapvetően rokonszeves ugyan, és bizonyára a magyar települések bármelyikének is az lenne, ha kézhez kapnák ezt a könyvet; ám bizonynyal (hozzám hasonlóan) idegennek éreznék maguktól azt a felfogást, amely a jogi mechanizmusok „objektivitása” kedvéért *a településről mint egészről* beszél. Még akkor is, ha a szerző megengedi, hogy minden település belsőleg osztott, rétegzett és többféle érdekkör által tagolt, még evvel együtt is tévedésnek vélem, hogy helyi társadalmakról és helyi politikáról szólván a *településegészt* tekinti működési egységnek. Egy település az ott lakóknak is kevéssé tűnik már egésznek (hacsak nem valami picurka falu), s még kevésbé szabadna „fölülről” nézvést fogalmazni róla.

A másik megfontolnivaló szempont is evvel

kapcsolatos: lehet-e a kötetben is alaposan kifejített informális érdekközvetítési rendszer mai működéséről tudni valamit? Mennyi maradt meg a pártállami szisztéma napi gyakorlatából, az érdekkijáró-kilincselő vezetőkől, a nyilvánosság előtt meg sem jelenő érdekerőkből, s hogyan tagolódnak ma az érdekek a pártpluralizmus időszakában, amikor még kevésbé nyilvánvaló, mikor érvényesül pártérdek és települési érdek, csoportérdek és személyes motiváció. Talán érdemes lenne arra is gondolni, hogy a szerző által is részletesen taglalt nyugati érdekképviseleti modellek mellett még milyen lehetőségek nyílnak minálunk a jövőben — hiszen a polgári demokráciák totalitarizmus-ellenessége, a lokális érdekek intézményesítését elutasító alternatív társadalmi mozgalmak vehemenciája mostanság már azt is kérdéssé teszik, érdemes-e egyáltalán hinnünk abban az illúzióban, hogy „nyugaton minden jobban megy”, amikor a nyugatiak ezt egy csöppet sem hiszik. Egyszóval az alternatív vagy új típusú társadalmi mozgalmak és helyi kezdeményezések láttán lehetséges, hogy másfajta térségi, regionális vagy hálózatra épülő modellben kellene gondolkodnunk, s érdemes lenne a jogi szabályozásban nem az állam hagyományos szerepkörét becsülni, hanem ezt keményen elutasítani és autonóm módon támasztani. Ennek végiggondolására azonban új kutatások, új kötetek és új társadalmi aktivitások jelei is kellene, s csöppet sem csodáltnivaló, hogy Pálné kötetében ennek leírása még nem szerepel, csupán igénye. Munkája így is a településtudományok egy új korszakába vezet át bennünket, ahol a települések nem csupán szociológiai vagy politikai tények, de szimbolikus reprezentációjuk a fejünkben lévő modelleket is kiegészíti majd.

A szimbolikus reprezentáció nemcsak azért lényeges, mert a települések többsége még aligha tudja vagy meri megjeleníteni a maga

érdekeit. Hanem azért is, mert a magyar településhálózatról évtizedekig csupán félrevezető és agyonideologizált közfelfogás volt uralkodó. A másik kötet, amit itt ismertetni szándékozom, épp ehhez a kérdéskörhöz járul hozzá érdemben: „Térképek a fejünkben” címmel jelent meg Cséfalvay Zoltán munkája, ugyancsak az Akadémiai Könyvkiadónál, amelyben a szintén fiatal szerző a kognitív földrajz történetét, szociálpszichológiai és humángeográfiai irányzatait ismerteti. Olyan rejtett dimenziókról ír, amelyek a *milieu*-elmélet, a „kvantitatív forradalom” és a szociológizáló iskolák után immár megkerülhetetlenül arról szólnak, hogy az emberek fejében leképeződő világ más természetű, mint a tudomány fogalomrendszere, s aki nem képes elemezni azokat a térképezeteket, szimbolikus és kognitív alakzatokat, amelyek nemhogy emberközeli, de egyenesen a fejekben, a tudatok mélyén funkcionálnak, az ismét csupán elidegenült tudományt, emberellenes településrendszert képes konstruálni.

„Mi van az üveghegyen túl?” — kérdezi a kognitív térképek ismerője: mi van az emberek képi emlékezete mögött, mi van az érzelmekkel és élményekkel kiszínezett emlékezeti település-átélés mélyén? Mit kínál az épített környezet az ott élőknek, hogyan igazodik el a hozott-örökölt kondíciók alapján, a kulturális tradíció mélyén az egyén, aki a maga térbeli mozgásaival és az időben átélt tapasztalataival minden környezeti képet kiegészít. A jogrend és a politikai rendszer tervezői olykor „normatív emberképeket” alakítanak ki, de ezek nemegyszer embertelen normákhoz vezetnek, illetve olyan labirintushoz, amelyben az emberek kísérleti patkányként rohannak az eledelel vagy a kuckójuk felé, és senkit sem érdekel, milyen a képük a létükről, a világról, a környezetük elviselhetőségéről. Ezek helyett azonban kézenfekvő tapasztalat ma már, hogy lehet „olvasható várost” is csinálni, lehet egy

településen arra is gondolni, milyen „üzeneteket” közvetítenek az épületek homlokzatai, a terek méretei, a térközök léptékei, lehet számítani arra, hogy a lakóhely tudati képe fontos identitás-meghatározó elem, hogy minden ember önkényesen rakosgatja össze a maga szubjektív térképét, s hogy a politikai döntéshozatalnál vagy a települések helyi társadalmainak érdekeit tekintve meghatározó jelentőségű, miként élük át azt a földrajzi környezetet, amelyben nap mint nap élnek, hogyan fogadják el a többi ember szubjektív térképét és térhasználati megnyilvánulásait.

Cséfalvay igen tekintélyes nemzetközi irodalmat dolgoz föl, rendszerezetten elemzi a szociálgeográfia régi és főleg huszadik századi iskoláit. Leírja, hogy a tér észlelése mint információfelvétel és mint kultúrafüggő szelekciós mechanizmus egy olyan szubjektív tájékozódási rendszer eszköze, amely szimbólumok identifikálásával „dolgozik”, s mint ilyen, jó és rossz ellentétpárokba rendezi a környezet, a világ „zajait”, amivel voltaképpen a holnap csöndjét, nyugalmit és biztonságát próbálja mindenki megteremtteni. Úgy véli, hogy a behaviorista földrajz a *mental map*-ek le(fény)képezésével egy újfajta problémaérzékenység kialakulását segíti elő, egyben eszköze annak is, hogy az eddiginél finomabb, árnyaltabb konszenzus alakulhasson ki a „tervező ember” és az emberi létet tervező technokraták között. Úgy vélem, a szerzőt valami csalahatatlannal demokrata optimizmus jellemzi e téren, s magam inkább azon volnék, hogy a mentális földrajz hasznosságát hívó geográfusok se láthassanak bele az ember agyába, mert ezt minél inkább megtehetik, annál kisebb lehet az a tér, amelyet nem lehet valami túlmilitarizált és agyonadminisztrált uralmi fölény eszközévé tenni. Ami a szerzőt illeti, ennek ő nem felelőse, sőt ismeretterjesztő kötete éppen ahhoz is hozzájárul, hogy preferenciáink, adaptálódásunk és térbeli kör-

nyezetünk átéléséhez fűződő érdekeink bizonyos önvédelmi eszközökként is szolgálhassanak társadalmi stresszeink elleni küzdelmeinkben. A térbeli környezethez fűződő szubjektív értékítéleteink azonban ma még valószínűleg kevésbé vannak a cserélhetőség állapotában, nem alakulhatott még ki a képzeletbeli múzeumok mellett a képzeletbeli térképek piaca, s amíg ez nincs, addig a demokrataként öndicsérfő politikai hatlamak sem ellenőrizhetik képzeletbeli árucseréinket és szellemi haszonvételeinket.

Cséfalvay Zoltán könyve csakúgy mint Pálné Kovács Ilonáé, nagyon korrekt szakmunkák, pontosan olyanok, amelyeneket a tudományos könyvkiadóktól várhatunk. Cséfalvay ezernyi apró és jópofa példát hoz a képzeletbeli térképek keletkezésére, a fejünkben lévő társadalmi és települési környezet szubjektív földrajzára; Pálné pedig a helyi politikai erők vázlatos rajzával, a társadalmi hatalom és a politikai gondolkodás mikro földrajzával ajándékoz meg bennünket. Kétségtelen, hogy mindkettő az ember felől, sőt olykor az „emberből” nézik a környezet hierarchiáját és hatását, ezt pedig amint tudományos ténnyé tesszik, kénytelenek „földről” fogalmazni róla, szükségképpen „objektívalják” tárgyukat. Mindkettőjük munkája egy gyökereitől jó értelemben elszakadó földrajztudomány megújulásának jeleit mutatja. Mindkettőjüknek hibája azonban az, hogy miközben szakszerűen rögzítik tudományuk eredményeit, miközben meghaladják számos korábbi szaktudós merevségét, miközben vitakoznak tételekkel, és rokon (vagy érintkező) társadalomtudományi ágak eredményeit is fölhasználják egy elegánsabb elmélet kialakításához, valahogy belesavanyodnak a bizonyítás igyekezetébe, és mellőzik azt az eleganciát, amely a „minden más tudást lesöprő” szándékú nyugati szakirodalomban még meg szokott lenni. Mindkettő németes és angolszász szakirodal-

mat használnak, mindketten több vagy hosszabb nyugati kutatómunka tudástárát öntötték munkájukba. De valahogy hiányzik az a fajta (hogy azt ne mondjam: franciás) elegancia a könyvükből, amely az olvasót valójában nem tanítani, felvilágosítani akarja, hanem arra ösztönzi, hogy a szerzőnek is és saját életkorlátainak is ellent akarjon mondani, megpróbáljon új konfliktusokban gondolkodni, új megoldásokat találni, szokatlan válaszokban hinni. Úgy is mondhatnám: nem a szerzők hibája ez, hanem tudományos közgondolkodásunké, amely például ezt a két munkát nemcsak hogy nem gondolja tovább, de egyenesen észre sem veszi majd.

Miféle eleganciáról beszélek? Nem jó szó ez; kérdések máshogy-megválaszolását szorgalmazza: a jog és a gazdasági függőség „szisztematizálása” és „operacionalizálása” még korántsem elegendő ahhoz a feltételhez, hogy a települések helyi társadalma által adott válaszokat azok eredendő mivoltában, szándékában értelmezzük és értékeljük. Éppen Cséfalvay Zoltán tollából jelent meg nemrég az a falukutatói elemzés (Nagyvisnyóról), amely rámutat arra, hogy a mezőgazdasági summáskodás hatvanas évekbeli újraéledése miféle értelemben érvényes válasz a politikai és főleg gazdasági kiszolgáltatottságra, s mennyiben árulkodik ez a „polgári” magatartás egy perifériára került falu szerepkereséséről, kiútkutatásáról és kényszerpályáiról. Itt egy település alternatív válaszáról van szó, ami nem volt sikeres, de magában a dinamikában, a társadalmi kísérlet szándékában van valami jövőbe-ívelő lendület. Vagy szabad talán

itt az identitáskutatások tapasztalataira utalni, s azokon belül a szerves kultúra, a tradíció szerepére: ez mind a helyi politika csinálásában, mind a társadalmi és térbeli környezet fölfogásában alapvető bázist jelent, olyat, amely másként vet föl alkalmazkodási kérdéseket és életmód-átélési lehetőségeket, mint akár az épített környezet, akár a nagypolitika. De sorolhatnám itt azt is, hogy a társadalmi önmeghatározás igénye erősebb lehet, az autonómia vágya markánsabb maradhat, mint a jogi szabályozás jószándékának reménye; vagy hogy a politikai technokráciákkal szemben számos olyan spontán válasz keletkezik, amelyek nem az államok és politikai hatalmak racionalitásában bíznak, hanem a nemzeti keretektől és pártoktól független, politikai jóváhagyásra igényt nem tartó, intézményesülni nem hajlandó spontán társadalmi erőkből erednek. Önszerveződés és konfliktustűrő képesség „eleganciájának” kérdései ezek, amelyek megértéséhez mindenesetre Pálné Kovács Ilona és Cséfalvay Zoltán megtették azt, hogy kötetükben egy eddig nem létező, a legkorszerűbb szakmunkákat és iskolákat interpretáló alapművet hoztak létre. Ami ezekből hozzánk szól, az máris fontos eredmény. A továbbgondoláshoz szükséges alapokat megadták, a társadalomtudományokat is inspiráló vagy vitára invitáló „hívólapot” ezzel az asztalra tették. Az új paradigmák megfogalmazását és a válaszolási kísérletek merész folytatását immáron a mi feladatunkká is tették.

A. Gergely András